

nemzedéket tán érdekelheti, ha az, akihez a költő intézte, most, negyvenkét év után, az eljövendő kritikusoknak tanulságul mondhatja el hogy :

»Ha ki király, Sorsának a királya,
Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja,
Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.

.....
.....
Én voltam Ur, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni : ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel.«

Szilágyi Géának az Ady-ankétára beküldött írásos véleménye : Mint Ady Endrének immár nagyon kevés élő kor- és költőtársainak egyike, kedves kötelességemnek érzem, hogy legalább írásban hozzájáruljak az összeállítók, lektorok és szerkesztők munkájának szerény, de talán nem fölösleges kiegészítéséhez.

A részben nagyon fáradtságos munkát teljesítő Ady-kutatóknak mindenképpen őszinte elismeréssel tartozom. Amit nem mindig könnyen megközelíthető forrásokból egybeszedhettek, az (kétségtelenül) jóformán hiánytalan, és nagy irodalomtörténeti igényeket is kielégítő munka. A közölt szövegek, amelyeknek tekintélyes része most először jelenik meg rég elsárgult vidéki újságlapok példányaiból nagyobb nyilvánosság elé juttatva, nagyon érdekesen és tanulságosan világítják meg a fiatal Ady Endre újságírói, egyúttal írói fejlődésének kezdeti állomásait. Arról persze senki sem tehet, csakis az irgalmatlanul és feltartóztat-hatatlanul múlt idő, hogy sok olyan téma, amely ötven-hatvan évvel ezelőtt izgatón érdekesnek látszott, azóta meglehetősen érdektelen emlékké fakult, igen sok úgynevezett alak, aki annakidején szinte a halhatatlanságnak jelöltjeként járt-kelt a magyar glóbuson, ijesztő gyorsasággal elfelejtett halottá lett, egyszóval, sok minden, ami fél évszázaddal ezelőtt megírandónak és publicisztikailag megtárgyalandónak látszott fölösleges és megemlékezésre nem érdemes gyarlósággá ócskult.

Természetesen, ezt újra hangoztatnom kell, hogy mindaz, amit előbb röviden kifejtettem, egyáltalában nem érinti egy kritikai kiadásnak elengedhetetlenül szükséges voltát, és csöppet sem csorbíthatja mindazoknak nem kis érdemét, akik áldozatkész és semmiféle fáradtságtól vissza nem riadó gondos munkájukkal hozzájárultak e kiadás létrejöttéhez.

A kötet végén olvasható jegyzetek előszavában Földessy Gyula a kritikai kiadás kítűnő összeállítója rámutat arra, hogy »az Ady-szövegek ma már ismeretlenné vált nem kisszámú vonatkozásainak és célzásainak« szükségük van bizonyos földerítésre. Ezt a célt szolgálják a bőséges jegyzetek.

Tünyomó részük mindenképpen kielégítően sikerült. Csak egy — talán túl igényes kifogásféle hangozhat itt el. Az ugyanis, hogy némely jegyzet, bár tévedésektől mentes, túlságosan szűkszavú és ennek következtében valamelyest hiányos.

Ezután Szilágyi Géza részletes megjegyzéseket tett a jegyzetekre és végül felhívta a figyelmet a névmutató egyes hiányosságaira is.

LENGYEL DÉNES

MAGYAR IRODALMI OLVASÓKÖNYV*

Az új elsőosztályos tankönyvet nagy várakozással fogadták, és még nagyobb örömmel tanulmányozták a szaktanárok. A szerzők gondosan előkészített új típusú irodalmi olvasókönyvet szerkesztettek szép kiállításban, nagy terjedelemben, sok kép melléklettel. Az új tankönyv az eddig elhanyagolt irodalomelméleti ismeretek rendszeres tanítását kívánja megkönnyíteni, és ezzel a II. osztályban kezdődő irodalomtörténeti oktatást alapozza meg. Éppen ezért különös gonddal kell e könyvvel foglalkoznunk.

A Magyar Irodalmi Olvasókönyvet gazdag szemelvényanyagot nyújt. Nagyon hasznos eljárása, hogy a házi olvasmányok egy részének szövegét (A helység kalapácsa, Toldi

*A középiskolák I. osztálya számára. (Tankönyvkiadó, 1954). A tankönyv Julov Viktor, Kóssaras István, Margócsy József munkája. A tankönyvről szóló vitát az 1955. 3. számunkban lejtük és a következő számokban folytatjuk. (Szerk.)

estéje) teljes egészében közli. A népköltészet válogatott szemelvényei mellett kottamellékletet találunk. Petőfi költeményeit helyesen válogatták ki a szerzők, sok olyan verset közölnek, amely eddig ismeretlen volt a tanulók előtt, bar gyakran kénszerűnek ismétlésekre is. (Pl.: a XIX. század költői, A Tisza, Pató Pál úr.) Arany balladái közül az »V. László« és a »Pazmán lovag« szerepel. Különösen az utóbbi szerencsés választás, mert derűsebbé varázsolja a könyvet és Arany költészetét is új színnel gazdagítja: a tanulók ebből a költő humorát ismerik meg. Jókai: »És mégis mozog a föld« c. regényéből gazdag szemelvényválogatást találunk a könyvben. Ez a regény a haladásért vívott harc művészi »brazolása. Ebben a harcban az a lelkesítő, hogy éppen a diákok küzdenek a reakció ellen. Jókai egész oeuvre-jében alig találunk olyan regényt, amelynek nevelőértéke az »És mégis mozog a föld« hatásával vetekednék. Jól válogatták ki a szerzők Mikszath Kalman, Ady Endre, Móricz Zsigmond és József Attila műveiből azokat a szemelvényeket, amelyek az egyes irodalomelméleti ismeretek tanítására alkalmasak. Gorkij, Majakovszkij és Fagyeev művei a szovjet irodalommal és elemzésük néhány elméleti kérdéssel ismerteti meg az újúságot. A mai magyar irodalomból Veres Péter, Aczel Tamás, Zelk Zoltán és Benjamin László műveinek szemelvényeit közli a tankönyv. A magyar drámairodalomból Ilyés Gyula: »Faklyalang« c. darabjának részleteit emeli ki. Nagyon szerencsés a választás: szegényes drámairodalomunk értékes, és a tanítás szempontjából is jól felhasználható darabját mutatja be a tanulóknak.

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv főcélja az irodalomelméleti ismeretek rendszeres tanításának biztosítása. A szerzők nehéz feladat előtt álltak, mert a marxista-leninista szaktudomány még nem oldott meg minden problémát, s nekik közérthetően, iskolai célra használható fogalmazásban kellett meghatározniuk a még vitatott fogalmakat is. A könyv 2 évi szorgalmas munka eredménye, de még e látszólag hosszú idő ellenére is nagy teljesítmény, mert úttörő meghatározásaival sokszor a szaktudomány feladatait törekedett megoldani.

Az I. osztályos tankönyvhöz Makay Gusztáv jól használható, alapos *Útmutatót* készített. Ebben így határozza meg az I. osztály irodalmi tanulmányainak szakmai főfeladatát: »Az irodalomelméleti ismeretek szilárd elsajátíttatása az általános iskolai irodalomelméleti tanulmányok kiegészítésével, elmélyítésével és rendszerezésével.« Kövessük e feladatok megoldását vizsgálatunkban, nézzük meg, hogyan egészíti ki a tankönyv az általános iskolából hozott ismereteket, vizsgáljuk meg, milyen módon mélyíti el és miképpen rendszerezi az irodalomelméleti alapfogalmakat.

Az irodalomelméleti ismeretek tanításának egyik legfőbb nehézsége abban áll, hogy az egyes osztályokban és különösen az egyes iskolatípusokban tanító szaktanárok nem ismerik a megelőző évek tanítási anyagát. A tanulók újra meg újra találkozhatnak a hasonlat, a metafora stb. meghatározásával, de mindig más példákkal és eltérő fogalmazásban. Az általános iskolák részére kiadott tananyagcsökkentő *Útmutató* nagyon helyesen törekszik arra, hogy e zűrzavarban rendet teremtsen. Ez az *Útmutató* gondoskodik arról, hogy az egyes osztályokban megszabja a tanítandó ismereteket, és így az V–VIII. osztályos tanulók évről évre bővülő rendszeres tanításban részesüljenek. Ezzel az általános iskolán belül sikerül rendet teremteni, bár még ott is mutatkoznak nehézségek, mert a tankönyvben levő példák és meghatározások eltérnek az *Útmutató* szövegétől. Az általános iskola és a középiskola tanítása között természetesen még nagyobb a távolság, hiszen a szaktanárok egy része sem a tankönyveket, sem az útmutatókat nem ismeri, így általában nem tudhatja, hogy milyen ismeretekkel jönnek a tanulók az I. osztályba, mire építhet, s mi az, amit új anyagként kell tanítani. Ezért olyan jelentős feladata az új elsőosztályos tankönyvnek az általános iskolai ismeretek kiegészítése. Ez a kiegészítés akkor a legeredményesebb, ha a középiskolai szaktanárok a tankönyv vagy az *Útmutató* tájékoztatásából világosan látják, hogy a tanulók milyen ismereteket hoznak az általános iskolából, mert csak így egészíthetik ki sikeresen a már meglévő ismeretanyagot.

Makay Gusztáv *Útmutatójában* ezt írja a tankönyv sajátosságairól: (Az elsőosztályos tankönyv) »Elsőséggel igyekszik megtanulhatóan meghatározni a legfontosabb irodalomelméleti fogalmakat«. Ez az állítás megtevesztheti a középiskolai tanárokat. Ennek alapján azt lehetné a kevésbé tájékozott szaktanár, hogy tanítványai nem találkoztak megtanulhatóan meghatározott fogalommal az általános iskolában. Holott a VII. és VIII. osztályos tankönyv és főleg a tananyagcsökkentő *Útmutató* több helyes és könnyen tanulható meghatározást közöl. Már azért sem fogadhatjuk el Makay Gusztáv megállapítását, mert néhol az I. osztályos tankönyv szinte szóról-szóra azt írja, amit a tananyagcsökkentő *Útmutató*. Így pl. a Magyar Irodalmi Olvasókönyv »A felkiáltás és a költői kérdés« c. szakaszban a következőket mondja: (424. l).

»Mindkét alakzat rendszerint felhevült érzelmi állapotot fest. A költői kérdésre a költő nem várt feleletet: ez az alakzat tulajdonképpen erős állítás.« Az általános iskola V. osztályában az *Útmutató* szövege alapján ezt tanulják erről: »Mindkettő rendszerint felhevült lelkiállapotot fest. A költői kérdésre nem várunk feleletet: a költői kérdés erős állítás. A két alakzat sűrűn

összekapcsolódik : a költő kérdez, és azonnal felel is rá.« Amint látjuk, az általános iskola meghatározás részletesebb, de ugyanazt tartalmazza, mint a középiskolai. Itt arra kell felhívni a szaktanár figyelmét, hogy az ismeret felelevenítése sok esetben megkíméli őt attól, hogy induktíve juttassa el tanítványait ahhoz, amit az előbbi évben már tanultak. (Természetesen az V. osztály tanulói még nem lesznek gimnazisták a következő évben. De számolni kell azzal, hogy az általános iskolai tanárok az Útmutató új, helyes és jól tanulható irodalomelméleti tételeit a VII. és VIII. osztályban már felhasználják.)

Az általános iskolai ismeretek kiegészítése helyett feltűnő ellentmondás mutatkozik meg Petőfi : »A XIX. század költői« c. versének elemzésében. Mind az általános iskolai VII. osztályos tankönyv, mind a középiskolai Útmutató ehhez a költeményhez fűzi a vázlat tanítását. A VII. osztályos tankönyv megállapításait a jobb tanulók megjegyezték és magukkal hozták a középiskolába, de erről a középiskolai Útmutató nem vesz tudomást. Sőt, úgy látszik, mintha az I. osztályos könyv és az Útmutató verselemzése sem állna egymással összhangban.

A VII. osztályos általános iskolai tankönyv másfél oldalon elemzi Petőfi : »A XIX. század költői« c. versét. Az elemzés összefügg az I. gyakorlattal, amelynek a vázlatkészítés tanítása a célja. Ebben ezt olvassuk : »Olvassátok el még egyszer Petőfi fenti költeményét. Figyeljétek meg, hogy minden egyes versszaknak van egy kiemelkedő alapgondolata, amely mintegy összefoglalja az egész versszak mondanivalóját. Az első versszak alapgondolata : A század költője ne csak saját érzelmeiről írjon. A második versszak : A költőnek az a hivatása, hogy a népet vezesse a haladás útján. Majd : »Állapítsátok meg közös elemzéssel a többi versszak alapgondolatát is, és azt is írjátok fel.« Ebből világosan kitűnik, hogy a szerző véleménye szerint minden versszak külön vázlatpontot jelent. Ezt a megállapítást a tanulók annál jobban bevéssék, mert éppen ezt a verset választotta a könyv írója a vázlatírás tanítására.

A gimnáziumi tankönyv nem foglalkozik részletesen a vers szerkezetével. De annyit megállapíthatunk, hogy két főreszre tagolja a költeményt. Ezt írja a szerző : »Az igazi költő »lángoszlop« legyen : izzó szenvedéllyel álljon azok pártjára, *Kik nap hevében élen-szomjan Kétségbeesve tengenek*. Világítsa meg a dolgozó nép előtt a jobb, igazságosabb jövőbe vezető utat, vagyis küzdjön az emberi haladásért. Ez a költemény első részének mondanivalója.

A vers második fele arról szól, hogy mi a haladásért vívott küzdelem végső célja.«

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv Útmutatójában a vers gondolatmenetét – részben a vázlat tanítása céljából – Makay Gusztáv így foglalja pontokba :

«1. vszk. Az olyan költőre, aki csak egyéni érzéseit tudja dalolni, nincs szüksége a világnak.

2–3. « Az igazi költő feladata : vezetni a népet, élen járni a haladásért folyó küzdelemben.

4–5. « A küzdelem végcélja : a jogi, gazdasági és kulturális egyenlőség stb.

6. « Az utókor hálás lesz a költőnek, aki a közösség ügyéért harcolt.»

Ehhez még ilyen útbaigazítást csatol : »Az elemzés során hívjuk fel a figyelmet azokra a képekre is, amelyekkel a költő szemléletesen kifejezi mondanivalóját. (Lant, szent fa, lángoszlop, Kánaán, a nép zászlaja, stb.)«

Amint látjuk, háromféle gondolatfűzettel találkozunk a szaktanár és a tanuló. Ezek a megoldások egymást nem veszik kellőképpen figyelembe.

Az általános iskolai könyv szerzője versszakról versszakra halad és kiemeli a legfőbb gondolatokat. Ez az eljárás egymás mellé helyezi a gyöngyöket, de megfelelnek arról, hogy a költő ezeket felfűzte, s így csak az ékszer darabjait nyújtja át az ifjúságnak. A gimnáziumi tankönyv szerzője egyszerűen kettévágja a költeményt, mintha egyik szakaszában a költők hivatásáról, másikkban a küzdelem végcéljáról szólna a költő.

Petőfi : »A XIX. század költői« c. versét 1847 januárjában írta. A költemény alapvető mondanivalója közismert : Hugo költő-proféta eszméjének Janus-arcú felvetése : a költemény a kor költőjét hivatásba tudatára ébreszti, s az »érdekteleneket« elűzi a Parnasszusról. Petőfi ezt a mondanivalót művészi képek összefüggő sorával eleveníti meg. Az első versszakban a költő lángostorával elűzi a »szent hegyről« a méltatlanokat. A második versszakban összefüggő kérsor indul el, amely a menetelő népet ábrázolja, amint a haladó költők vezetésével eljut az ígért földjéhez, hogy az utolsó versszakban a költő-proféta megdicsőülve szálljon sírjába. Ezt a szerkezeti felépítést nagyszerű párhuzam fejezi ki, amely a magyar nép és az isten választott népének közös sorsában mutatkozik meg. Ez a párhuzam végigvonul az egész versen. »Pusztában bujdosunk, mint hajdan | Népevel Mózes bujdosott« – mondja a költő a második versszak elején, majd az 5. versszak végén így zárja be a képsort : »megálljunk. | Mert itt van már a Kánaán!« Petőfi képzelete az ígért földje felé menetelő népet ábrázolja.

amelyet a hivatott költők vezetnek. Ezt a képsort a második versszakban a »Pusztában bújdosunk« párhuzam indítja el, majd megjelenik a lángoszlop — költő kép. Figyeljük meg a nép haladásának ábrázolását! A költők íradata, »hogy ők vezessék a népet Kánaán felé«. A következő versszakban Petőfi jelszóval szólítja a költőket a nép élére. »Előre hat mind, aki költő!« A menetelő tömegtől »gyavaságból vagy lomhaságból« »elmarad« az érdektelen költő. A következő képen a hamis próféták a haladó népet hazug áltatással meg akarják állítani. (»azt hirdetik . . . | Hogy már megállhatunk«) Végül a haladás perspektíváját festi meg a költő: az ígért földjét ábrázolja, amely a kor eszményeit valósítja meg. Ekkor: »mondhatjuk, hogy megálljunk, | Mert Itt van már a Kánaán!« Minden versszakban konkrét képek mutatják az elrehaladó tömeget, amelyet a hivatott költő vezet, a hamis próféta pedig feltartóztatni próbál. Az utolsó versszak a haladó költő felmagasztalása: aki így vezette népét, méltó az apoteózisra. Ez a befejezés szerkezetileg az első versszakkal kapcsolódik össze: az első a hitvány költők száműzése a szent hegyről, az utolsó a népköltő apoteozisa.

A vers elemzésének ez a módja a képeket szerkezeti összefüggésekben látatja a tanulóknak, és nem az egyes képek stilisztikai elemzését vagy értelmezését, hanem a képek szerves összefüggését tartja szem előtt. Ilyen összefüggésben valik meggyőzővé Petőfi mondanivalója: a független haza felé haladó népet vezérlő költő apoteozisa, és az álköltők megsemmisítése. Ennek az összefüggésnek a költemény elemzésében és vázlatában is tükröződnie kell.

Az irodalomelméleti ismeretek elmélyítését a szemelvények helyes válogatása jól szolgálja. Ezeket a szemelvényeket úgy válogatták, hogy lehetőleg teljes irodalmi alkotásokat, csonkítás nélküli remekműveket adjanak az ifjúság kezébe. Minden szemelvényt alapos és terjedelmes elemzés követ. Az egyes szövegek elemzése módot ad arra, hogy belőle irodalomelméleti ismereteket vonjanak el induktív módon. A könyv elgondolása és szerkesztése általában helyes, és jól is sikerült. Mégis fel kell vetnünk néhány problémát az egyes elemzésekkel illetőleg irodalomelméleti fogalom meghatározásokkal kapcsolatban.

A »Próza és vers« című fejezetben nem világos a következő meghatározás: »A próza az élő beszéd szabályainak megfelelő előadási mód«. Ez a meghatározás megfelel az arról, hogy az élő beszéd a köznyelv, az írók szépprózája pedig az irodalmi nyelv előadásmódját jelenti. Különbséget kell tennünk a prózaírók stílusa és a köznyelven beszélők előadásmódja között.

Többször hangsúlyozza a tankönyv, hogy »A verses népköltészeti termékek dallamuktól elválaszthatatlanok. Szövegük a dallammal együtt születik.« A meghatározás második részét nem fogadhatjuk el. Vargyas Lajos könyvének vitája megszólaltatta ebben a kérdésben legnagyobb kutatóinkat is, így Horváth János, Szabolcsi Bence és mások rámutattak a kérdés nehézségeire. A legnagyobb kutatók megállapítása szerint ez idő szerint az elsőség problémáját nem dönthetjük el. Kétségtelen az is, hogy sokszor ismert dallamra költenek új szöveget és egy-egy dallamra sok különböző szöveget énekelnek.

A »Kiszáradt a tóból mind a víz, mind a sár« című népdal elemzése helyesen fejtegeti a szövegek és dallamok változatainak kérdését. De nem veszi figyelembe azt, hogy ez a nóta az »Uri murie«-ban is felcsendül és Móricz Zsigmond megfigyelései a tankönyv megállapításait éppen nem igazolják. A tankönyv ezt írja: »A földesúr vagy a kupec rideg szemmel nézi a jószágot, csak hasznoshozó tárgyat lát benne. A pásztor mélyeséges részvétellel gondol szomjú-ságtól, éhségtől szenvedő marháira, birkáira.« Ezzel szemben Móricz ezt írja a juhásznótát éneklő urakról: »Ezek az urak oly közel voltak a pásztoraikhoz, együtt, egyben éltek s éreztek velük. Maguk is vastagok s kemények voltak, mintha akármikor be tudtak volna állani a nyáj mellé, vagy a csikó farához«. Csörgheő Csuli pedig jobban becézi kandisznóját, mint a gyermekeit: »Jó van kani, jó van — mondta a gazdája s úgy duruzsolt hozzá, ahogy a gyermekeivel sose beszélt életében, mert a gyermekeivel szemben az volt az elve, hogy nem szabad kényeztetni. Talán soha életében meg nem csókolta egyiket se, de ezt mint egy szerelmezt, úgy vakargatta.« A tankönyv szerzőjének figyelembe kellett volna vennie a szövegváltozat Móricz közölte magyarázatát:

»Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz.
A szegín barom is csak a pástorra néz.

— De nem úgy danulta azt Vig Mihály juhász számadó Ecsegen — emelte fel az ujját Poros Mátyás — hanem úgy, hogy:

Kiszáradt a tóból mind a víz, mind a sár . . .

mer aszongya, hogy aszongya, előbb a víz szárad ki, azután a sár.

Nevettek rajta.

— Osztán hogy vót a rím? — kérdezte Kormos Bandi, a főügyész, aki nagy fekete arccal ült köztük, mint egy igazi törzsfőnök. Úgy, hogy — s Poros uram felcsavarta a nótát tele tudóval:

A szegin barom is csak a pásztorra vár»

Móricz magyarázata a szöveg értelmezéséből indul ki: a dalköltő értelmesebbnek látja a második szöveget. A tankönyvíró azzal érvel, hogy a dunántúli nyelvjárásban nem érezték rímnek a víz-víz végződést. De itt éppen arról van szó, hogy Dunán inneni nyelvjárásban éneklük más változatban a dalt.

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv a szemelvények elemzésével összekapcsolja az irodalomelméleti ismeretek tanítását. Így induktív eljárásra nyújt lehetőséget, és ezzel a tanulókat az induktív következtetés gyakorlására is rászoktatja. A tankönyv elgondolása helyes, azonban ennek megvalósítását nagymértékben megnehezíti az, hogy csaknem minden esetben egy-egy szemelvény alapján folyik az általánosítás. Az ilyen eljárás a tanulókat hibás következtetésre is csábíthatja, mert ennek alapján azt hihetik, hogy egy esetből is lehet általánosítani. Még feltűnőbb az olyan eset, amikor a szerző előbb általánosít s csak azután elemez, teljesen lehetetlenné téve ezzel az indukciót. Így az »És mégis mozog a föld« c. regény »Ariadne« lejezetéből közlik a szemelvényt, amely Csollan Berti bevonulását mondja el. Közvetlenül a szöveg befejezése után olvassuk a döntetűs általánosítást: »A jellemzésnek ezt a tajtaját, melyben az író elsősorban a szereplő környezetét ismerteti részletesen s így bővíti a szereplőről eddig kialakult képet: közvetett jellemzésnek nevezzük«. Csak a meghatározás után következik a magyarázat: »Ezt a részt azért dolgozta ki ilyen aprólékos részletkezéssel az író, mert ezzel is Csollan Berti jelleméhez szolgáltatott adatokat, jóllehet magáról a gödénylaki földesúrról nem beszél közvetlenül. A lovainak és fogatjának leírásából képet alkothatunk a tulajdonosról.«

A tankönyv szerzői arra törekedtek, hogy »mindegyik olvasmányszövegből olyan irodalomtörténeti fogalmakat vagy tanulságokat vonjanak le, amelyek abban a szövegben a legtipikusabbak«. Ezt az elvet helyesnek találjuk, de nem érthetünk egyet azzal, hogy az eszmei mondanivaló és a téma tanítására éppen a »Toldi estéjét« választották a szerzők. Miért volt szükség arra, hogy ilyen bonyolult eszmei mondanivalót válasszunk? Vajon nem célszerűbb lett volna egészen tisztázott mondanivalójú költeményt választani a tanítás céljára? Nem szerencsés »Az eszmei mondanivaló sokrétűsége« című fejezetben Toldi maradiságának ábrázolása: »Az előregedett Toldi nem tudja megérteni Lajos király reformjait, nem ismeri fel, hogy Lajos a középkorinál magasabbrendű reneszánszműveltség terjesztője stb.« Lajos királyt pedig a régi tankönyvek bölcs uralkodójának rajzolja, aki »összetoglalja vitájuk lényegét«. Az összefoglalásból pedig az derül ki, hogy »a hazát csakis akkor szeretjük igazán, ha haladását akarjuk és munkáljuk«. Ez a szemlélet a király mellett és Toldival szemben foglalt állást. Helyesebbnek látszik Barta János fejtegetése: itt az ellentét az »ép, bár nyers népi erő, és idegen ízlésnek hódoló, elpuhult udvari nép ellentéte«. Toldi az elpuhultságot, a hitványtságot bírálja, és nem a haladás ellensége. A király szándéka nemes: vitéz és művelt ifjúságot akar nevelni. De ezt a szándékot nem koronázta siker, ezért volt kénytelen az öreg Toldi sírjából kilépve megmenteni a magyar becsületet. Itt tehát nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy Lajos király és Toldi ellentéte nem a haladás és maradiság küzdelme, hanem Toldi harca az idegenek hitvány divatjával szemben, amely már megfertőzte a király udvarát. Ez a gondolat szervesen illeszthető össze a tankönyv következő tételével: az idegen elnyomás, a nemzeti függetlenség problémájának fejtegetésével.

Nehéz feladat a szóképek elemzése és meghatározása. Ebben a vonatkozásban sokszor úttörő munkát végeztek a szerzők. Amikor megállapításaikhoz megjegyzéseket fűzök, ezt csupán a vita megindításának s nem befejezett kutatások közlésének számom.

Nem látszik teljesnek a hasonlat meghatározása, mert csak a »dolgok« hasonlóságáról szól, és nem említi a *cselekvések* hasonlatait. Arany Toldijának következő soraiban nem a dolgok, hanem a cselekvések hasonlósága tűnik fel tanítványainknak:

Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjfél, szeme pillantása
Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében.

A tankönyv szerzője a metafora és a jelkép tanítását a hasonlatra építi fel. Ez az eljárás vitatható. Kétségtelen, hogy szoros kapcsolat áll fenn e szóképek között, de nem szerencsés

eljárás minden metafora és jelkép forrását hasonlatban keresünk. Ha a *haza gazdag kebeléről* szól a költő, akkor metaforája közelebb áll a megszemélyesítéshez, mint a hasonlathoz.

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv úttörő a műfajok elhatárolásában és meghatározásában is. A műfajcsoportok és ezeken belül az egyes műtípusok elemzése és meghatározása, egymáshoz való viszonyuknak tisztázása nagyon tanulságos, és értékes segítséget nyújt. Itt is felmerül néhány probléma, amelynek megoldása nem megnyugtató.

A szerzők a regény meghatározását így fogalmazzák meg: »A regény olyan prózában írt terjedelmes epikai mű, amely többretű, bonyolult eseménysorozatot ábrázol. Érdekesen bonyolított cselekménnyel részletesen és sokoldalúan ábrázolja a főhőst és környezetét. A szereplők cselekedeteinek és gondolkodásának tükrében megismertet a történelmi és társadalmi erőkkel, az osztályok harcaival. Bemutatja, hogy a társadalmi élet hatására miként fejlődnek, változnak a szereplők és azt is ábrázolja, hogy a szereplő egyéneknek és osztályoknak milyen szerepük volt a történelmet formáló harcokban«.

Ez a meghatározás a verses regényt (pl. Anyegin) kizárja a regények közül. Olyan követelményeket támaszt a regényekkel szemben, amelyeknek nagyon sok remekmű nem felel meg: így a »Robinson« sem lehetne regény, Kazinczy »Bács megyei«-je vagy Kármán »Fánni«-ja is nehezen felelne meg ezeknek a követelményeknek, amelyek elsősorban a szocialista-realista regényeket veszik figyelembe.

A történelmi regény meghatározásában a szerző a távoli múltat hangsúlyozza, holott Aczél Tamás »A szabadság árnyékában« c. művét is történelmi regénynek tekintjük. (A tankönyv elemzi ugyan a regényt, de műfaji megjegyzést nem tesz ezzel kapcsolatban.)

Nagyon értékes munka a tankönyv végén található rendszerezés. Ebben áttekinthetően, megtanulható formában találja meg az ifjúság az irodalomelméleti fogalmak meghatározását. Az »Irodalomelméleti összefoglaló« kitérő forrásmunka lehet nemcsak az I. osztályos tanulók, hanem más osztályokban tanító szaktanárok vagy egyetemi hallgatók számára is.

Az első fejezet »Az irodalom fogalma« címmel az irodalommal, s ezen belül a szépirodalommal foglalkozik. Világos, jól megírt szakasz, de az anyag elrendezése mégsem szerencsés, mert a logikai sorrendet nem őrzi meg. Miről szól az első rész? Itt a szerző a szépirodalom sajátosságait és viszonyát a többi művészethez kívánja tisztázni. De a következő oldalon az irodalommal általában foglalkozik, ezt felosztja, s csak ekkor jut el magához a szépirodalom fogalmához! Véleményünk szerint abból kell kiindulni, amit a második oldalon találunk: »Nyelvünkben az »irodalom« szónak két jelentése van. Jelenti általában az írásművek összességét, és jelenti a szó művészetét, a szépirodalmat. Az irodalom általános fogalma alá a tudományos irodalom, a szépirodalom, és a publicisztika tartozik«. Ezután lehet foglalkozni a felsorolás egységében az irodalom három ágával.

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv stílusa példakép nemcsak a szaktanárok és a tanulók számára, hanem a többi tantárgy tankönyvszerzői előtt is. Éppen ezért megkívánjuk, hogy ennek az új típusú tankönyvnek világos, sőt szép stílusa legyen. Ezzel a követelménnyel vizsgáljuk meg az elemzések és a meghatározások stílusát.

A 30. lapon ezt olvassuk: »Ahhoz, hogy a nép megszeresse és kövesse az írókat, az szükséges, hogy őt érdeklő tárgyról írjanak«. Nemcsak a mondat, hanem az egész szakasz előadásmódja olyan, mintha az íróknak adna tanácsot a könyv szerzője. Ebben a mondatban a *tárgy* fogalma nem világos. Többször előfordul a könyvben, valószínűleg a téma helyett, de mindenképpen értelemzavaró módon.

Nehézkés és vulgáris fogalmazást találunk a 42. oldalon: »Ez az egyszerűség azonban nem pusztán formai követelmény. Mérvetellenül több annál: a nép nyelvének, észjárásának, problémáinak, törekvéseinek bevitelle s műköltészetbe...« Az aláhúzott szavak sértik az olvasó tült. Ugyanilyen hatást tesz a *többlet* szó (63. l.) is. Nehézkés a paródia meghatározásában: »A paródia legtöbnyire az irodalmi harcok eszköze: ellenséges irodalmi irányok *tehetetlenné tételére* szolgál. (Méginkább megnehezíti a szöveg megértését és megtanulását az, hogy a tanulók az »irodalmi irányok« kifejezés tartalmát még nem ismerhetik.)

Képzavart találunk a következő mondatban: Kitérően érzékelteti a költő, hogy a feudális Magyarországra éppúgy nem »lopózhatik be« a haladás, mintha a Csendes-óceán egy *eldugott sarkában* volna és vademberek laknák.

Értelemzavaró hiba az ilyen: »Petőfi a túlzás *érdekében* helyezi Magyarországot Kína szomszédságába«.

Az ugyanazt ugyanazzal (idem per idem) megfogalmazást találjuk a felsorolás meghatározásában: A *felsorolás* az alakzatok közé tartozó költői kifejező eszköz. *Felsoroláson* az ábrázolt jelenség tulajdonságainak, részleteinek *felsorolását* értjük«.

Tautológiának érezzük a következő meghatározást: »A napló rendszeres, dátummal megjelölt feljegyzések sorozata a naplóíró életének külső és belső eseményeiről. Teljesen

kötetlen forma, amelyet semmiféle szabály sem korlátoz.« Vajon mi újat mond a teljesen kötetlen formához képest az, hogy semmiféle szabály sem korlátozza a naplót?

Félreértést okozhat az »És mégis mozog a föld« összekötő szövegében a következő mondat: »A diákok prédikálásának eredménye ugyanis az, hogy a rászedett és megfélemlített révész nagy gyorsasággal átviszi őket a folyón, és ugyanakkor beborítja a vízbe az üldözött Csollan Bertit és kíséretét.« Világos, hogy a két dolog nem egyszerre történt: a révész előbb átvitte a diákokat, később beborította Bertieket. Az *ugyanakkor* időhatározó itt, megzavarja a tanulók reprodukív képzeletét, nem képzelhetik el valószerűen az eseményeket.

Nem világos az ellentét, amelyre *de* mutat a következő mondatban: »Bálvándyruól kiderül, hogy pártolja ugyan a színművészetet, de tekintélyes arisztokrata.« (190. l.)

A szerzők nem veszik kellőképpen figyelembe a tanulók ismereteit, amikor ilyen módon fogalmaznak: »A tudományos irodalom elvont fogalmak és szigorúan logikus következtetések segítségével tárja fel a valóság törvényszerűségeit.«

A Magyar Irodalmi Olvasókönyv kiállítás mintaszerű. Ízléses kötése, kép- és kottamellékletei, nyomdatechnikai kivitelezése minden dicséretet megérdemel.

A középiskolai I. osztályos tankönyv úttörő munka. A magyar irodalom legszebb alkotásainak elemzésével tanítja meg az ifjúságot az irodalomelmélet fogalmaira, hogy ezáltal művelt olvasókat neveljen és előkészítse az I. osztályosokat irodalomtörténeti tanulmányaikra. Mint minden úttörő munkának, ennek a könyvnek is vannak hiányosságai. Ezek eltörpülnek a tankönyv értékei mellett. Feltárásukra a termékeny vita elindítása céljából volt szükség.

TÓTH DEZSŐ:

BÁTHORY ÉS BETHLEN ALAKJA MÓRICZ TÜNDÉRKERT-JÉBEN*

1.

Az a történelmi helyzet, amelyben a Tündérkert született, sokban sajátos helyet biztosít a regénynek Móricz Zsigmond életművében. Móricz 1918—19-ben tanult meg a szó napi értelmében politizálni, tevékenyen, országot járva, közvetlenül részt venni a politikai életben, beleszólni a politikába. A forradalmak politikai demokratizmusának közelsége az, ami olyan kézzelfoghatóan érvényesül a regényben, s ami azt eredményezi, hogy Móricz — itt egyedül — a nagypolitikai életet választja a nemzeti problémák ábrázolásának főformájául. A kritikai realista Móricz életművében az is figyelemre méltó, hogy a Tündérkertben, elsősorban Bethlen alakjának rajzában, a társadalmilag, történelmileg *előremutatót* kísérlete meg ábrázolni. Móriczot itt nem utolsó sorban éppen ez az útmutatási szándék vitte a történelmi regény műfajához: a történelmi regény a kritikai realizmus viszonyai között a társadalmi mozgás ábrázolásának viszonylag legalkalmasabb műfaja. A kritikai realizmuson belül a történelmi múlt területén van a legkínálkozóbb lehetőség a fejlődés ismeretének és a fejlődés tendenciáinak érvényesítésére, a történelmileg jelentős, illetve később jelentőssé váló események, mozzanatok aláhúzására — általában az írói szándék, történelmszemlélet érvényrejuttatására. S hogy Móricz a társadalmi fejlődés, kibontakozás alakbaformálását — mégha a történelmi regény keretei közt is — de vállalta, abban ugyancsak a történelemben való emberi »beavatkozás« politikai tapasztalatának, a forradalomnak és a tanácsköztársaság ideológiai hatásának befolyását kell keresnünk. De ez a forradalomközelség igaztál el bennünket a regény egész mondanivalójának elemzésében is. Az alábbiakban — korántsem a regény teljes elemzésének igényével — Báthory és Bethlen szerepének, művészi jelentésének értelmezéséhez szeretnék néhány gondolatot fűzni, annál is inkább, mert Nagy Péter közelmúltban megjelent Móricz monográfiájának idevonatkozó megállapításaival lényegében nem értek egyet.

2.

Móriczot a regény írásakor a bukott forradalom mélyen átélt tragikus légköre vette körül. S ha végignézett a magyar történelmen, a jelen szomorúságával, kilátástalanságával találkozott a történelmi tapasztalat kiabrándító tanulsága is. Forradalmaink sikere külső erők játékától függött s belső gyengeségeik miatt önmagukat emésztették fel: történelmünk a bukott forradalmak történelme. Dózsa, Rákóczi és 1848 tragikumára ébresztette Móriczot 1919 bukásának friss élménye, ennek árnya vetült rá a magyar múltira is. Báthory alakjának, Beth-

* Vita Nagy Péter Móricz-monográfiájának Tündérkert elemzésével